

γενομένων εὐρημάτων μνημονευτέον μαρμαρίνην ἀρχαϊκῆς τέχνης κεφαλὴν ἐκ μετόπης ναοῦ, ὡς φαίνεται, προερχομένην. Διὰ τῶν σκαφικῶν τούτων ἐργασιῶν ἐδείχθη πρὸς τούτοις, ὅτι ἐν τῇ περιοχῇ τῶν Πλαταιῶν ὑπῆρχε καὶ συν-οικισμός τις προϊστορικός, καὶ ἐξηκριβώθησαν τὰ τῆς ἱστορίας τῆς οἰκοδομῆς τοῦ περιβάλλοντος τὴν πόλιν τείχους.

Καὶ ἐν Θερμοπύλαις ἐνήργησεν ἡ Ἐταιρεία διὰ τοῦ ἐφόρου ἀρχαιοτήτων Π. Καστριώτου δοκιμαστικὴν τινα σκαφήν πρὸς ἐξακριβώσιν τῶν κατὰ τὸν τάφον τῶν ὑπὸ τὸν Λεωνίδα ἐκεῖ πεσόντων Σπαρτιατῶν. Ἐγένετο σκαφή ἐπὶ τοῦ λεγομένου *Κολωνοῦ ἐπὶ εἰσόδῳ*, κατὰ τὴν θέσιν Καλύβια Δρακοσπηλιᾶς καὶ κατὰ τὸν νομιζόμενον Μελάμπυγον λίθον, ἀλλ' οὐδαμοῦ εὐρέθη τι δυνάμενον εἰς τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους τῆς μάχης τῶν Θερμοπυλῶν χρόνους νὰ ἀναχθῆ, ἐξ οὗ συμπεραίνει ὁ τὰς σκαφὰς ταύτας ἐνεργήσας «ὅτι τὰ ἐν Θερμοπύλαις ἰδρυμένα πολυάνδριόν τε καὶ ὁ «λέων τοῦ Λεωνίδα καὶ αἱ ἐνεπίγραφοι πλάκες ἦσαν ἀπλᾶ «κενοτάφια τῶν ἡρωϊκῶς πεσόντων καὶ οὐδὲν πλεόν, ἅτινα «σὺν τῷ χρόνῳ ἐξηφανίσθησαν, ὁ τάφος δὲ τῶν ἡρώων «τούτων δέον νὰ ζητηθῆ ἀλλαχοῦ, ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ «Σπερχειοῦ».

Ἐν Θέρμῳ δὲ ἐξηκολούθησαν αἱ ἀπὸ τοῦ 1897 ἐνεργοῦμαι διὰ τοῦ ἐφόρου Γ. Σωτηριάδου ἀνασκαφαί, αἵτινες ὑπὸ τῆς αὐτῆς εὐμενοῦς τύχης παρακολουθούμεναι πολλὰ ἤνεγκον καὶ κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος εἰς φῶς εὐρήματα, ὧν ἄλλα μὲν, οἷον πῆλινα ἐκ τοῦ παλαιοῦ ναοῦ γλυπτὰ, προστιθέμενα εἰς τὰ τῶν προτέρων χρόνων εὐρήματα συντελοῦσιν εἰς πληρεστέραν τῶν περὶ τὸν ναὸν ἐρμηνείαν, ἄλλα δέ, οἷον διάφορα κτίσματα, δεξαμενὴ κρήνης ἀξιόλογος καὶ ἐπιγραφαί, πολλὰ νέα διδάσκουσιν ἡμᾶς. Ἐγένετο δὲ καὶ ἔρευνά τις ἐν τῷ πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν νομιζομένῳ Θέρμῳ, ἥτοι ἐν τῇ μεγάλῃ ἀκροπόλει τοῦ Βλοχοῦ, δι' ἧς καὶ ἄλλα τινὰ εὐρήματα ἀνεφάνησαν καί, τὸ σπουδαιότατον, ἐπιγραφή

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΝ ΘΕΡΜΟΠΥΛΑΙΣ

“Ἐν τῶν σπουδαιοτέρων ἀρχαιολογικῶν καὶ τοπογραφικῶν μερῶν τῆς Ἑλλάδος εἶνε ὁμολογουμένως καὶ αἱ Θερμοπύλαι, αἵτινες συνέδεσαν ἐς αἰεὶ τὸ ἴδιον ὄνομα πρὸς τὴν ἀνδρείαν καὶ τὸν πατριωτισμόν.

Πολλὰ μέχρι τοῦδε ἐγράφησαν καὶ ἐλέχθησαν περὶ τῆς τοπογραφίας καὶ ἰδίως περὶ τοῦ Κολωνοῦ, ἐφ’ οὗ τὸ ὕστατον μαχόμενοι ἔπεσαν οἱ περὶ τὸν ἀνδρεῖον Λεωνίδα Λακεδαιμόνιοι. Ἐπειδὴ ὁμως οὐδεμία μέχρι τοῦδε ἐγένετο συστηματικὴ ἀνασκαφὴ ὑπὸ ἐιδικῶν ἀρχαιολόγων ἀνδρῶν, πλὴν τῶν τυχαίως ὄλως γενομένων ταχυσκάπτων κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1897 μετὰ τὸν ἀτυχῆ Ἑλληνοτουρκικὸν πόλεμον, ὅτε τὸ Ἑλληνικὸν στρατόπεδον ἰδρῦθη ἐν τοῖς περὶ Θερμοπύλας μέρεσι, καθ’ ἃς εὐρέθησαν τάφοι τινές καὶ ἄλλα ἔργα ἀρχαίας τέχνης(1), διὰ τοῦτο ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία ἀπεφάσισε τὴν μελέτην αὐτῶν καὶ τὴν ἐνέργειαν ἀνασκαφῶν πρὸς εὐρεσιν τοῦ τάφου τῶν περὶ τὸν Λεωνίδα πεσόντων, ὡς ἀναγράφει ἡ πρὸς με ὑπ’ ἀριθ. 546 ἀπὸ 10 Ἰουλίου 1899 ἐντολὴ αὐτῆς.

Τὰ περὶ Θερμοπυλῶν ἀσαφῶς ἔχουσι, πολλὰ δ’ εἰς τοῦτο συντέλεσαν αἴτια καὶ ἰδιαίτατα ἡ μακραίων ἱστορία τοῦ ἐνδόξου τούτου ἑλληνικοῦ τόπου καὶ αἱ ἐπὶ 2379 ἔτη φυσικαὶ τοῦ ἐδάφους μεταβολαί, οἷον ἀλλαγὴ τῆς κοίτης καὶ τοῦ στομίου τοῦ Σπερχειοῦ καὶ τῶν ἄλλων ποταμίων: τοῦ Δύρα, (Γοργοποτάμου), Μέλανος, (Μαυρονέρι), Ἀσωποῦ, (Καρβουναριᾶς) καὶ Φοίνικος (Ρεῦμα τοῦ Μύλου) καὶ προσκλύσεις αὐτῶν, αἵτινες τὰ πρῶην Στενὰ μετέβαλον εἰς εὐρυτάτην πεδιάδα, μήκους ἐπέκεινα τῶν 10 χιλιομέτρων, ὡς ἀναγράφει ὁ μικρὸν μόνον ἀνασκάψας αὐτόθι, κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1883, ἐμὸς γαμβρὸς Σχλιέμαν(2).

(1) Ἰδὲ Α. Ν. Σκια. Ἀρχαῖοι τάφοι ἐν Θερμοπύλαις. Ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Παρνασσοῦ. Ἀθῆναι 1898.

(2) Ἰδ. H. Schliemann Untersuchungen der Thermopylen ἐν τῇ Zeitschrift für Ethnologie Berlin 1884 σ. 85-88. Περὶ Θερμοπυλῶν ἔγραψεν

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἀπεστάλην ὅπως μελετήσω τοπογραφικῶς τὰ μέρη ταῦτα καὶ ἐνεργήσω δοκιμαστικὰς ἀνασκαφὰς ἐν Θερμοπύλαις, πρὸς εὑρεσιν κυρίως τοῦ τάφου τῶν περὶ τὸν Λεωνίδα ὑπὲρ πατρίδος πεσόντων Λακεδαιμονίων.

Ἵνα σχηματίσω πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν ἰδέαν τινὰ σαφεστέραν τῆς τοπογραφίας τῶν Θερμοπυλῶν καὶ δυνηθῶ ἴσως νὰ ἀνεύρω λόφον τινὰ ἐφ' οὗ νὰ στρέψω τὰ βλέμματά μου πρὸς εὑρεσιν

τοῦ τάφου, ἢ κενοταφίου, ἢ καὶ τοῦ λέοντος αὐτοῦ τοῦ Λεωνίδα, ἢ τῶν στηλῶν τοῦ Πολυανδρίου, διέδραμον πεζῆ, ἐταστικῶς τὰ πάντα ἐξετάζων, ἐπὶ διήμερον τὸ ἀπὸ τοῦ 20 χιλιομέτρου τῆς δημοσίας οδοῦ Λαμίας-Μώλου, μέχρι τοῦ 12 διάστημα, ἥτοι ἀπὸ τοῦ μέρους ἐνθα ἄρχεται τὸ νῦν καλούμενον ὑπὸ τοῦ λαοῦ Στενὸν παρὰ τὴν Κρικέλαν, (ὅπου ἐπὶ βράχου λέγεται ὅτι ἦτο ποτὲ ἐσφηνωμένος μέγας σιδηροῦς κρίκος, εἰς ὃν προσέ-

ὀλίγα τινὰ καὶ ὁ ἑταῖρος τῆς ἐνταῦθα Γαλλικῆς Σχολῆς Amedée Hauvette ἐν τοῖς Archives des Missions τοῦ 1892 Β' σ. 149 καὶ ἐν τῷ Herodote, historien des Guerres Médiques, Paris 1894.

δενον τὰ πλοῖα(1) μέχρι τοῦ Δ. πέρατος τῶν ἀρχαίων Στενῶν. Ὡς γνωστόν, αἱ Θερμοπύλαι, αἵτινες καὶ Στενά, κατὰ τὸν Στράβωνα ἐκαλοῦντο (Θ'. Κεφάλ. Δ', 8 127) καὶ Πύλαι κατὰ τοὺς Ἀττικοὺς συγγραφεῖς(2) καὶ τοὺς ἐπιχωρίους πλὴν τοῦ Ἰσοκράτους(3), ἦσαν στενά σχηματιζόμενα μεταξύ τῆς θαλάσσης ἀφ' ἐνός καὶ τῶν πρὸς αὐτὴν ἀποτόμως εἰσχωρουσῶν προεκβολῶν τοῦ Ὄρους Οἴτης. Ἀλλὰ τὸν ἀριστον ὄρισμόν τῶν Θερμοπυλῶν ἀναγράφει ὁ Στράβων λέγων ἐν βιβλίῳ Θ' 428(4) α. . . τούτου δὴ (τοῦ Ὄρους) τὸ μὲν πρὸς Θερμοπύλας νενευκὸς μέρος Οἴτη καλεῖται σταδίων διακοσίων τὸ μῆκος, τραχὺ καὶ ὑψηλόν, ὑψηλότατον δὲ κατὰ τὰς Θερμοπύλας κορυφοῦται γὰρ ἐνταῦθα καὶ τελευτᾷ πρὸς ὄξεις καὶ ἀποτόμους μέχρι τῆς θαλάττης κρημνοῦς, ὀλίγην δ' ἀπολείπει πάροδον τοῖς ἀπὸ τῆς παραλίας ἐμβάλλουσιν εἰς τοὺς Λοκροὺς ἐκ τῆς Θετταλίας. Τὴν μὲν οὖν πάροδον Πύλας καλοῦσι καὶ Στενά καὶ Θερμοπύλας· ἐστὶ γὰρ καὶ θερμὰ πλυσίον ὕδατα τιμώμενα ὡς ἱερὰ(5) τὸ δ' ὑπερκείμενον ὄρος Καλλίδρομον».

(1) Ἐπιτοπίως τὸν βράχον ἐξετάσαντες οὐδεμίαν ὀπήν τεχνητὴν εὕρομεν ἐν ἧ ἦν ἐσφηνωμένος ὁ κρηκος, ἡ δὲ ὡς τοιαύτη ὑποδεικνυομένη τυγχάνει φυσική.

(2) Ἀριστοφ. Λυσιστράτη 1131 — Αἰσχίνης 2, 103, 3, 128. — Δημοσθένης 4, 17-19, 834. — Πλουτάρχου Ἄγρις 17, Ἀλέξανδρος 11. — Ἀρριανὸς 1, 7, 5. — Αἰλιανοῦ, Ποικίλ. Ἱστορία 3, 25. — Πausανίας 9, 15, 22, -10, 21, 2. — Στράβων 1, 10-9, 435. κτλ. ὁ δὲ Τίτος Λίβιος 32, 4, -36-15 καλεῖ Py-lae Thessaliae.

(3) Καλοῦνται καὶ ἔσοδοι καὶ δίοδοι καὶ πάροδοι ἀδιαφόρως ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων (Ἡρόδοτος Ζ'. 176-201. — Ἀππιανός, Συριακά, βιβλίον 17 — Στράβων, ἐνθ' ἀνωτέρω.

(4) Πρὸ βλ. καὶ βιβλίον Α'. 10 καὶ Μελέτιον ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ αὐτοῦ ἔκδ. Βενετίας 1807. Τόμ. Β'. σελ. 324-325.

(5) Ἀμφότεραι αἱ Θέρμαι καὶ σήμερον ἐτι σωζόμεναι ἀκριβῶς κατὰ τὰς ὑπερβείας τοῦ ὄρους εἰς 150 μέτρων ἀπόστασιν πρὸς Δ. τῶν σημερινῶν καταστημάτων τῶν Λουτρῶν, ἔχουσι τὸ ὕδωρ ἐν μὲν ταῖς Πηγαῖς περιφρασσομέναις ὑπὸ τοιχοῦ τινὸς νεωτέρου διαυγές, ἀλλ' ἐν ταῖς αὐλαξὶ δι' ὧν διαρρέει εἰς τὰ νῦν Λουτρά, καὶ ταῖς πρὸς Α. δύο μύλοις, φαίνεται κυανοπράσινον, ὡς ἐπὶ Πausανίου λέγοντος ἐν Μεσσηνιακοῖς [Κεφ. 35]:

«Γλυκύτατον μὲν οἶδα ὕδωρ θεασάμενος τὸ ἐν Θερμοπύλαις, οὔτε που πᾶν, ἀλλ' ὅσον κάτεσιν εἰς τὴν κολυμβήθραν ἦντινα ὀνομάζουσιν οἱ ἐπιχώριοι «χύτρον γυναικεῖον». Αὐτόθι ὁ Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς ἐκεῖνος ἔδρασε θερα-

Τὰ στενὰ ταῦτα, ἅτινα ἦσαν στενώτατα κατὰ τὸν Φοῖνικα ποταμόν, πρὸς Δ., καθ' Ἡρόδοτον, καὶ κατὰ τὸν Κολωνὸν ἐπὶ εἰσόδῳ πρὸς Α. περικλείοντα μικρὰν τινα πεδιάδα, ὑπὸ τείχους κατωχυρωμένην, διήλαυε μὲν ἄμαξιτος ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν(1) ἄλλ' ἐπὶ τοσοῦτον στενή, ὥστε μόλις ἠδύνατο νὰ διέλθῃ μία μόνη ἄμαξα (Ἡροδ. VII 176). Κατὰ τὰ δύο δὲ ἄκρα αὐτῆς συνεκλείετο οὕτως ἡ ἄμαξιτος ἐκ τῶν πρὸς τὴν θάλασσαν ἀπορρώγων προεκβολῶν τοῦ Καλλιδρόμου, ὥστε ἐσχηματίζοντο, τρόπον τινά, δύο Πύλαι· ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ κατὰ πληθυντικὸν ἐκφορά τῆς λέξεως Πύλαι, ὡς ἐκ τῶν θερμῶν ὑδάτων Θερμοπύλαι(2), Στενά, ἔσοδοι, δίοδοι, πάροδοι. Οὕτω δὲ φυσικῶς δυσδιάβατα ὄντα τὸ πάλαι τὰ στενὰ ταῦτα κατωχυρώθησαν ὑπὸ τῶν Φωκέων καὶ διὰ τείχους κατὰ τὸ πρὸς τὴν ἐντὸς τοῦ Στενοῦ Ἀνθήλην.

Ἦτο δὲ ἡ Ἀνθήλη πόλις παρὰ τὸν Φοῖνικα ποταμόν τὸν πηγάζοντα ἐκ τῶν πρὸς τὴν Φθιώτιδα θερμῶν σιδηρούχων πηγῶν καὶ δεχόμενον καὶ ἄλλα ἐκ τῶν ὀρέων καταρρέοντα ὕδατα καὶ ἐκβάλλοντα εἰς τὸν Ἀσωπόν. Ἀπὸ ταύτης, πρὸ τῆς ὁποίας ἐκτείνεται ἡ ὁμώνυμος πεδιάς, ἄρχονται τὰ Στενά καὶ λήγουσιν ἐντεῦθεν τῆς Ἀλπηνοῦ πόλεως παρὰ τὸν Μελάμπυγον καλούμενον λίθον, πρὸς τὴν Λοκρίδα. Τοπογράφοι τινὲς ὁμῶς τοποθετοῦσιν αὐτὸν παρὰ τὸν ρύακα τῶν θερμῶν Πηγῶν, ἐκεῖ ὅπου τὴν σήμερον ὁ ὑδρόμυλος τοῦ Τσάλη, ὅστις ἐκτίσθη κατὰ τὴν ὑπερ-
 πευτήριον, οὗ τὰ ἔχνη διατηροῦνται εἰσέτι. Αἱ θερμαὶ αὗται θειοῦχοι οὐσαι καταλιμπάνουσι λευκὰ ἰζημάτα ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε σύμπασι ὁ ἀπὸ τούτων μέχρι καὶ πέραν τῶν μύλων χάρος, εἶνε κατάλευκος ἐκ τῶν ἰζημάτων, μεταβαλόντων τὸ ἔδαφος εἰς πῶρον λίθον, ἐξ οὗ οἶτε ἀρχαῖοι καὶ οἱ σήμερον παροικοῦντες ἀποκόπτουσι πλάκας διαφόρων μεγεθῶν. Καὶ οἱ ἀνευρεθέντες δὲ τάφοι ἐν Θερμοπύλαις ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τοιούτων πωρίνων πλακῶν.

Σημειούσθω δ' ὅτι κατὰ τὸν Φοῖνικα ποταμόν παρὰ τὸν ἀμυντικὸν Στρατῶνα πρὸς Δ. τὰ ὕδατα καταλιμπάνουσιν ἐρυθρὸν ἰζημα καὶ τὰ περὶ αὐτοῖς μέρη εἶνε ἐρυθρὰ ὡς ἐκ τοῦ σιδήρου ὃν περιέχει τὸ ὕδωρ.

(1) Ἀπὸ δὲ τοῦ Φοῖνικος ποταμοῦ πεντεκαίδεκα στάδια ἔστι ἐς Θερμοπύλας, Ἡρόδοτος αὐτόθι.

(2) Ὡς ἐκ τῶν ἀναβλυζόντων θερμῶν θειούχων καὶ σιδηρούχων ὑδάτων (40°) περὶ αὐτῶν ἰδὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Δ. Τσαμπούλου Στρατ. ἰατροῦ ἐν «Γαληνῶ» 12 1884 σελ. 47 γραφέντα. Πρβλ. καὶ συγγραμμάτιον Ζυγομαλά, πρῶην Νομάρχου «Ὁδηγὸς περὶ Λουτρῶν».

θυρον ἐπιγραφὴν τῷ 1848, ἐκεῖ δηλαδὴ ὅπου παρατηροῦντο μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐρείπια ἑλληνικοῦ τείχους, ὡς ἀναγράφει ὁ ἄγγλος Leake(1), ἀλλ' ἡ τοποθεσία αὕτη ἀντίκειται πρὸς τὸ κείμενον τοῦ Ἡροδότου (Ζ'. 216).

Ἐνταῦθα, ἥτοι κατὰ τὸ πρὸς τὴν Λοκρίδα πέρας τοῦ Στενοῦ, κάτωθεν τοῦ ὁποίου ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὑπεξετείνετο ἡ θάλασσα τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου, ὑπέρκειται ταπεινὸς φαιόχρους λόφος δεξιᾷ τῷ ἐκ Λαμίας εἰς Μῶλον μεταβαίνοντι, ἥτοι πρὸς Μ. τῆς δημοσίας ὁδοῦ· πλησιέστερον πρὸς τὸ ὄρος ὑψοῦται ἄλλος ὑψηλότερος τοῦ πρώτου, οὐ μόνον 100 μέτρα ἀπέχει, γήλοφος τραχὺς καὶ ἀπότομος, χωριζόμενος τοῦ τε ὄρους καὶ τοῦ πρώτου διὰ χαράδρας, δι' ἧς ἀτραπὸς, παρ' ἣν πηγὴ γλυκέος ὕδατος, ἄγει ἐπὶ τὰ Καλύβια Δρακοσπηλιάς.

Τούτων ὁ μὲν ταπεινὸς (ὑψ. 10 μέτρων) καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου Κολωνὸς ἐπὶ εἰσόδῳ (Ζ'. 225) εἰς ὃν, ὡς θελομεν ἰδεῖ παρακατιόντες, ὑπεχώρησαν, κατὰ τὴν ἐσχάτην ἀπέλιπιδά στιγμὴν τῆς ἐν Θερμοπύλαις διημέρου μάχης, οἱ περὶ τὸν πεσόντα ἤδη κατὰ τὸ πρὸς τὴν Φθιώτιδα πέρας τοῦ Στενοῦ, ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Σπερχειοῦ, πέραν τοῦ αὐχένος, ὡς λέγει ὁ Ἡρόδοτος, ἀτρόμητον τῆς Σπάρτης βασιλεία τὸν Λεωνίδα ἐκείνον, ὁ δ' ἕτερος δὲν κατονομάζεται ἄτε μὴ μνημονευόμενος ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων.

Οὐ μακρὰν δὲ τοῦ ἐπὶ εἰσόδῳ Κολωνοῦ εἰς ἀπόστασιν 600 μέτρων καὶ ἐκτὸς τῶν Στενῶν πρὸς Α. κεῖται ἕτερος Κολωνὸς ὁ Μελάμπυγος λίθος, ὁ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἀναφερόμενος (Ζ' 216) εἰς ὃν καταλήγει καὶ ἡ τοῖς ἐγχωρίοις μόνῃ γνωστὴ ἔτι καὶ σήμερον διὰ τοῦ Καλλιδρόμου (τὰ Σαρῶματα νῦν) στενὴ ἀτραπὸς, ἡ Ἀνόπαια, ἥτις, κατ' ἐμέ, πεισθέντα ἀραδάντως ἐκ τῆς ἐπὶ τόπου μελέτης, δύναται νὰ θεωρηθῇ, ὅτι εἶνε ἡ μεταξὺ τοῦ Κολωνοῦ ἐπὶ εἰσόδῳ καὶ τοῦ 17^{ου} χιλιομέτρου τῆς νῦν δημοσίας ὁδοῦ (60^{ου} χιλιομέτρου ἐξ Ἀταλάντης) παρὰ τὰ Καλύβια τῆς Δρακοσπηλιάς.

Ἡ ἀτραπὸς αὕτη ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ Δ. πέρατος τῶν Στενῶν,

(1) Travels in Northern Greece τόμ. 6' εἰς τὸ τέλος τοῦ ὁποίου προσήρ-
ται γενικὸς τοπογραφικὸς χάρτης τῶν Θερμοπυλῶν καὶ εἰδικὸς τῶν Στενῶν,

ἀπὸ τοῦ Ἄσωπου ποταμοῦ τοῦ διὰ τῆς διασφάγος ρέοντος, διερχομένη διὰ τῶν ἑρειπίων τοῦ χωρίου Χαλκωμάτας καὶ τῆς νῦν Νέας Δαμάστας, εἶτα μεταξὺ τῶν δύο κορυφῶν τοῦ Καλλιδρόμου ὄρους Λιθίτσας καὶ Ζαστάνου (Ἄνοπαίας), διὰ τῶν ἑρειπίων τῆς Παλαιᾶς Δρακοσπηλιᾶς, διὰ τῆς νῦν κώμης Δρακοσπηλιᾶς καταλήγει εἰς τὴν ἀπὸ Θερμοπυλῶν εἰς Λοκρίδα ἄγουσαν ὀλίγον τι ἀνατολικώτερον τοῦ Κολωνοῦ ἐπὶ εἰσόδῳ(1) παρὰ τὸν Μελάμπυγον λίθον καὶ τὰς ἔδρας τῶν Κερκώπων(2) κατὰ τὸ 17^{ον} χιλιόμετρον τῆς δημοσίας ὁδοῦ, ἐκεῖ ὅπου ἔκειτο ἡ πόλις Ἄλπηγος καθ' Ἡρόδοτον. Ἡ ἀτραπὸς αὕτη εἶνε εἰσέτι καὶ τὴν σήμερον βατὴ καὶ γνωστὴ τοῖς ποιμέσι.

Περὶ τῆς ἀτραποῦ ταύτης οἱ ἄγγλοι τοπογράφοι Leake καὶ Gordon ἀφίστανται τὰς γνώμας, διότι ὁ μὲν πρῶτος τοποθετεῖ αὐτὴν οὐ μακρὰν τῆς ἀρχαίας πόλεως Ῥοδουντίας, ὁ δὲ δευτέρος ὀλίγῳ χαμηλώτερον(3).

Ἐπὶ Τουρκοκρατίας δὲ ἰδρύθη ἐπὶ τοῦ Μελαμπύγου λίθου τὸ ὑπὸ τῶν περιηγητῶν ἀναφερόμενον Δερβένι (=Φυλακεῖον) πρὸς κατόπτεισιν τῶν πέριξ καὶ τῶν ἐκ τῆς Ἄνοπαίας ἀτραποῦ κατερχομένων(4). Ἐπὶ τοῦ Κολωνοῦ ἐπὶ εἰσόδῳ, προχωμάτων ἀνεγειρομένων καὶ ἐκσκαπτομένων ταχυσκάπτων ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν τοῦ Μηχανικοῦ κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1897, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων μετεβλήθη ὅλως τὸ ἀρχικὸν σχῆμα τοῦ λόφου, ἀνευρέθησαν τέσσαρες τάφοι ἀγνώστου ἐποχῆς, ἅτε οὐδενὸς εὐρεθέντος κτερίσματος. Ἐτεροὶ πέντε τάφοι καὶ τινες πίθοι μετὰ τέφρας εὐρέθησαν ὑποκάτω τοῦ ὑψώματος τούτου, παρὰ τοὺς ἀνατολι-

(1) Περὶ Θερμοπυλῶν ἐφέτος ὠμίλησαν ἐν μὲν τῇ Ἐπιστημονικῇ Ἐταιρείᾳ δις ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Κρέμος, ἐν δὲ τῷ Πανασσῶ ὁ ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ Πυροβολικοῦ κ. Βλάσης, οὗτος μὲν ὑπὸ στρατηγικὴν ἔποψιν, ἐκεῖνος δὲ ὑπὸ κυρίως φιλολογικὴν καὶ τοπογραφικὴν.

(2) Οὗτοι ἦσαν ἄστειτα τινὰ καὶ παιγνιώδη πρόσωπα, ἅπερ ὅτε μὲν παρείχον γέλωτα τῷ Ἡρακλεῖ, ὅτε δὲ ἔσκαπτον αὐτόν. Περιήρχοντο δὲ καὶ ἄλλας Ἑλληνικὰς χώρας ὑπὸ διάφορα ὀνόματα. Ἐν τινι μετόπῃ τοῦ ἐν Σελινοῦντι ναοῦ εἰκονίζεται ὁ Ἡρακλῆς φέρων τοὺς Κέρκωπας κατὰ κεφαλῆς.

(3) Ἴδὲ Leake Travels in Northern Greece τὸ ἐν τέλει τοῦ Β' Τόμου συνημμένον χάρτην καὶ Gordon Account of two visites to the Anopaea or highlands above Thermopylae, Athens 1838

(4) Ἴδὲ Dodwell B' 68.

κοὺς πρόποδας αὐτοῦ. Ἐν τῇ τέφρᾳ τῶν πύλων δὲν παρατηρήθησαν κατὰ τὴν ἀνεύρεσιν ὅσῃ κεκαυμένα, ἐκ δὲ τῶν τάφων συνελέγησαν περὶ τὰ δέκα πήλινα καὶ τρία ὑάλινα ἀγγεῖα, μία αἰχμὴ δόρατος σιδηρᾶ καὶ δύο νομίσματα χαλκᾶ, ἅπαντα ῥωμαϊκῶν χρόνων (1). Ἐπίσης ἐπ' αὐτοῦ εὐρέθησαν καὶ λείψανα μικροῦ τείχους ἐξ ἀργῶν λίθων, οὗ ἡ μὲν πρὸς Β. ἢ πρὸς τὴν θάλασσαν, δηλαδὴ, πλευρὰ εἶνε κυρτή, ἡ δὲ πρὸς Ν. ἢ πρὸς τὸ ὄρος εὐθεῖα, οὕτω δὲ τὸ ὅλον ἀποτελεῖ τοιχίον ἡμικυκλικόν.

Ἐκ τῶν ἐπ' αὐτοῦ γενομένων ὑπ' ἐμοῦ ἐπὶ ἐβδομάδα ὄλην ἀνασκαφῶν πρὸς εὐρεσιν τοῦ τάφου τῶν περὶ τὸν Λεωνίδα ἦτοι τοῦ Πολυανδρίου, ἐπέισθην, ὅτι τὸ ἱδρυμα ἐκεῖνο τὸ ἡμικυκλικόν ἦν ὄχυρωματικόν τι ἔργον ἀπλοῦν καὶ ὄχι βάσις μνημείου τινὸς καὶ ἐπομένως ὅτι ὁ Κολωνὸς δὲν εἶνε ἀρχαῖος τις τύμβος (tumulus) καὶ δὲν περικλείει ἄλλους τάφους, ὡς πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν ἐνομιζέτο καὶ ἀνεγράφη ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου συναδέλφου Α. Σκιαῶ, ὡς ἀπέδειξαν αἱ ἐμαὶ ἀνασκαφαί, καθ' ἃς ἀνῶρυζα τάφους εἰς δύο μέτρων περίπου βάθος καὶ καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις, φθὰς μέχρι τοῦ στερεοῦ ἦτοι τοῦ βράχου. Εὐρον δὲ δύο κενοὺς τάφους, βυζαντινῶν ἴσως χρόνων, περιέχοντας μόνον ὅσῃ· ἐπίσης σφαῖραν λιθίνην διαμέτρου 0,30 φέρουσαν τὸ μονόγραμμα Τ (πιθανῶς τεταρτημόριον σταθμοῦ) καὶ πληθὺν σιδηρῶν ἤλων κεκαυμένων καὶ κατιωμένων, ἀπάντων φραγκικῆς ἐποχῆς.

Ἐπίσης ἐνεργήσας ἀνασκαφὰς καὶ ἐπὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἀνωρύμου καταλειφθέντος ἀντικρῦ τούτου λόφου, ἐφ' οὗ ἐπίσης τάφοι τινὲς εὐρέθησαν ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν τοῦ Μηχανικοῦ κατασκευαζόντων ταχύσκαπτα καὶ πυροβολεῖα, οὐδὲν ἄλλο ἠδυνήθη νὰ εὕρω εἰ μὴ τάφους ἀπλοῦς μετ' ὀστέων ἄνευ κτερισμάτων, ἐξ ὧν νὰ δυνηθῶμεν νὰ ὀρίσωμεν τὸν χρόνον εἰς ὃν ἀνάγονται. Φαίνεται δ' ὅτι ἦσαν ὀπλιτῶν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς. Καὶ ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου ὑπάρχουσι τοιχία τινὰ ἐξ ἀργῶν λίθων, σχήματος ἀκανονίστου, λείψανα καὶ ταῦτα τῆς ῥωμαϊκῆς βυζαντινῆς καὶ φραγκικῆς (2) ἐποχῆς ὄχυρωματικῶν ἔργων, ἅπερ οἱ ἐκά-

(1) Πρὸ Α. Σκιαῶ, ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 3. Τὰ δύο ὑάλινα ἀγγεῖα εἶνε ἤδη ἐκτεθειμένα ἐν τῷ Εθν. Ἀρχ. Μουσείῳ ὑπ' ἀριθ. 11,698 καὶ 11,699.

(2) Ὡς γνωστὸν ἐκ τῆς Ἱστορίας, τοῦ Βυζαντίου ἀλόγτος τῷ 1204 ὑπὸ τῶν

στοτε κύριοι τῶν Θερμοφυλῶν κατεσκευάζον πρὸς τεχνικὴν κατοχύρωσιν τοῦ ἄλλως καὶ φυσικῶς ὀχυρωτάτου Α. Στενοῦ, ὡς ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις κατεσκευάσεν ἐπὶ τίνος λόφου κατὰ τὸ Δ. Στενὸν ἀμυντικὸν Στρατῶνα, ὅστις νῦν εὐρίσκεται ἐν κακῇ καταστάσει.

Μὴ ἀρκεσθέντες δὲ εἰς τὰς ἐπὶ τῶν λόφων τούτων ἀνασκαφάς, ἐπεχειρήσαμεν τοιαύτας καὶ ἐπὶ τοῦ πρὸς Α. τοῦ Στενοῦ, κατὰ τὴν θέσιν Καλύβια Δρακοσπηλιᾶς, ὑψομένου μικροῦ γηλόφου, ἔχοντος ἐξωτερικὴν ὄψιν καθ' ὅλα τύμβου, πρὸς δὲ κατὰ τὴν βᾶσιν ὅστᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα, πλὴν τάφων κοινοτάτων ἄνευ κτερισμάτων, οὐδὲν ἄλλο ἠδυνήθην νὰ ἀνεύρω, ἐκτὸς περηνιστῆρος σιδηροῦ· τίς οἶδε τίνος μαρκίωνος τῆς Μαρκιωνίας τῆς ὑπερκείμενης Βουδονίτης.

Ἄλλ' ἡ δόξα τῶν Θερμοφυλῶν πλὴν τῆς μεγάλης αὐτῆς στρατηγικῆς θέσεως ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν παράβολον ὄντως πατριωτικὴν ἰδέαν τοῦ γενναίου τῆς Σπάρτης βασιλέως, ζητήσαντος, διὰ δρακὸς μόνον ἀνδρῶν, νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰς πολυπληθεῖς στρατιάς τῶν Περσῶν σκοποῦντων μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι ἦτταν (12 Σεπτεμβρίου 490 π. Χ.) νὰ ἐκδικήσωσι τὰς πεσοῦσας χιλιάδας τῶν ὁμοεθνῶν αὐτῶν.

Ἐπὶ τὸν ἦδη, κατὰ Ἰούλιον τοῦ 480 π. Χ, ὑπὸ τὸν μέγαν βασιλεία Ξέρξην, υἱὸν τοῦ Δαρείου, ἀνερχόμενοι εἰς 300,000 ἀνδρῶν μετὰ 1207 τριήρων(1).

Λατίνων, ὁ βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης ἀναγορευθεὶς Βονιφάτιος Μοντεφερράτος, εἶχε καταλάβει τὴν τε Ἀττικὴν καὶ Βοιωτικὴν καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ἀρχαίας Ἑλληνικῆς πόλεως ἱδρυσεν τὴν Βουδονίτσαν ἢ Μενδενίτσαν μετὰ ἰσχυροῦ φρουρίου, ἣν κατέστησεν ἔδραν τῆς ὁμωνύμου Μαρκιωνίας (1204-1410) εἰς ἣν ὑπήγοντο καὶ αἱ Θερμοπύλαι, αἵτινες εἰσέτι δὲν εἶχον ἀπολέσει τὴν τοπογραφικὴν σπουδαιότητα αὐτῶν.

(1) Ὁ Κ. Busolt ἐν τῇ Griechische Geschichte II 681 σημ. 3 ὡς ἐξῆς ἀναγράφει τὰ κατὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις ἀπὸ τῆς ἐκ Θέρμης (Θεσσαλονίκης) ἀναχωρήσεως.

1 ἡμέραν, καταλείπει τὴν Θέρμην ὁ Περσικὸς στρατὸς

12 ὁ Περσικὸς στόλος καταλείπει τὴν Θέρμην καὶ φθάνει εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς Μαγνησίας

13-15 τρικυμία

14 ὁ στρατὸς φθάνει εἰς τὴν Μαλίδα.

Ὁ Ξέρξης ἴδρυσε τὸ ἴδιον στρατόπεδον ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Σπερχεῖου μέχρι Τραχίνος, αὐτῆς ἐκείνης τῆς πόλεως, ἧς ὁ πολίτης Ἐφιάλτης ὁ Εὐρυδήμου, ὠδήγησε διὰ τῆς Ἀνοπαιᾶς ἀτραποῦ, ὑπερθεν τοῦ Καλλιδρόμου τοὺς ὑπὸ τὸν Ὑδάρην ἄνδρας.

Τῶν Περσῶν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπερχομένων, κατόπιν συνδιασκέψεως τῶν Ἑλλήνων ἐν Κορίνθῳ, ἀπεφασίσθη ἡ ὑπεράσπις τῶν Στενῶν τῶν Θερμοπυλῶν, ἀντὶ τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κο-

Ἐπεξηγητιὸς Χάρτης τῆς μάχης τῶν Θερμοπυλῶν

ρίνθου, δι' ὧν ἐμελλεν ὁ Ξέρξης νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα (1).

Ὁ Λεωνίδας ἐτάχθη φρουρὸς μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν 300 Σπαρτιατῶν καὶ τῶν 700 Θεσπιέων. Ἡ ἐκτὸς τῶν Πυλῶν Ἑλλάς ἦν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν Περσῶν, ζητούντων νὰ ἐκβιάσῃσι τὰ Στενά. Οὕτω δὲ ἐν μηνὶ Αὐγούστῳ οἱ περὶ τὸν Λεωνίδα ἠγωνίσθησαν ἐπὶ τριήμερον. Ὁ Ξέρξης εὐθύς κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῶν συμπλοκῶν ἔγνω, ὅτι ἔχει μὲν ἀνθρώπους πολλοὺς,

16 Γαλήνη ὁ στόλος κινεῖται πρὸς Ἀφίτας — 200 πλοῖα περὶ τὴν Εὐβοίαν πρώτη ναυμαχία

17 δ' ναυμαχία μετὰ τὴν ἄφιξιν τῶν 53 Ἀθηναϊκῶν τριήρων

18 γ' ναυμαχία. Ἐξέδρασι τῆς ἐν Θερμοπύλαις καταστροφῆς τὴν ἐσπέραν.

19 (β' καὶ γ' ἐν Θερμοπύλαις μάχη. Πρβλ. καὶ Journal of Hellenic stu-

20 (dies τόμ. 12 (1897 σ. 216) ἐνθα ὁ G. B. Grundy περὶ Ἀρτεμισίου σ. 21 - 229.

(1) Ἡ Ἑλλάς διηρέτο εἰς τὴν ἔξω τῶν Πυλῶν καὶ ἐντὸς τῶν Πυλῶν.

ἀλλ' ἄνδρας ὀλίγους. Μάτην οἱ ἀθάνατοι ἀπεστάλησαν κατὰ τῶν Στενῶν, φεύγουσι προτροπάδην, μὴ δυνηθέντες νὰ ἀντίσχωσιν ἕνεκεν τῆς στενότητος καὶ τῆς διὰ τὴν μακρότητα τῶν δοράτων τῶν Σπαρτιατῶν ἐπιμόνου προσβολῆς. Τῶν Περσῶν ἔπεσαν χιλιάδες πολλαί, 20,000 κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (Η 24), καὶ τῶν ἡμετέρων αἱ ἀπώλειαι ἦσαν σημαντικαί. Ἀπωλέσθησαν 4,000 ἐκ τῶν συμμάχων. Τῇ ἐπαύριον ὁ ἀγὼν ἐπανελήφθη σφοδρότερος, ἀλλ' οἱ Πέρσαι καὶ αὐθις ἠττήθησαν καὶ πάντως θὰ ἠναγκάζοντο νὰ ζεύξωσιν ἐπ' οἴκου, ἔαν κακῇ τινι μοίρᾳ δὲν προστήρχετο πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα ὁ Τραχίνιος Ἐφιάλτης, ὑποσχόμενος νὰ δεῖξῃ τοῖς Πέρσαις ἄλλην διὰ τοῦ Καλλιδρόμου ἀτραπὸν πρὸς ὑπερφαλάγγισιν τῶν ἐν τοῖς στενοῖς Ἑλλήνων. Νύκτωρ, ἡγουμένου τοῦ ἀποτροπαίου ἐκείνου Ἑλληνοῦ προδότου, ὁ Ὑδάρνης ἀγὼν χιλιάδας πολλὰς ἀνδρῶν, διέρχεται διὰ τῆς Ἀνοπαιᾶς ἀτραποῦ, οὕτω κληθείσης ὡς ἀγούσης διὰ τοῦ ὁμωνύμου ὄρους καὶ κατέρχεται εἰς τὸ πρὸς τὴν Λοκρίδα πέρας τῶν Θερμοπυλῶν. Τὴν ἀτραπὸν ἐφρούρουν Ἕλληνες ἄνδρες 1,000 Φωκεῖς, οἵτινες μόλις τὴν πρωίαν ἀντελήφθησαν τοὺς ἀναβαίνοντας Πέρσας ἐκ τοῦ τριγμοῦ τῶν ξηρῶν φύλλων δρυῶν, ἐξ ὧν ἀπετελεῖτο τὸ δάσος, ἀλλὰ μὴ δυνηθέντες νὰ ὑπομείνωσι τὴν ὀρμὴν τοῦ ἐχθροῦ, κατέφυγον εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Καλλιδρόμου, ἀφέντες ἐλευθέραν τὴν ἀτραπὸν. Οὕτω δὲ οἱ Πέρσαι ἀνενόχλητοι μείναντες εἰς τὰ πέραν τῶν Στενῶν μέρη, ἦτοι κατὰ τὸν μεταξὺ τοῦ 17 καὶ 18 χιλιομέτρου τῆς νῦν δημοσίας ὁδοῦ χῶρον, ἠτοιμάζοντο νὰ ἐπιπέσωσι κατὰ τῶν Ἑλλήνων προκαταλαμβάνοντες τὰ νῶτα αὐτῶν.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης μαθὼν αὐτονυκτὶ τὸ γεγονός παρ' αὐτομολησάντων ἀνδρῶν καὶ ὑπὸ τῶν ἰδίων ἀνδρῶν τῆς Ἀνοπαιᾶς, εὗρέθη πρὸ φρικαλείου διλήμματος, ἢ νὰ φύγῃ πρὸς τὴν Λοκρίδα σωζόμενος εἰς τὴν ἐντὸς τῶν Πυλῶν Ἑλλάδα, πρὶν ἢ κατέλθῃ ὁ ἐχθρός, ἢ μαχόμενος ἔνθα ἐτάχθη νὰ ταφῇ ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. Ὁ ἀνδρείος Λεωνίδας προὔτιμησεν, ὡς εἰκός, τὸ δεύτερον. Ἀπολύσας δὲ τοὺς συμμάχους ἀπέμεινεν αὐτὸς μετὰ μόνον τῶν 300 Λακεδαιμονίων καὶ τῶν Θεσπιέων καὶ πρὸς τούτοις μετὰ τῶν ὁμόρων Θηβαίων, οἵτινες κατὰ τὴν κρισιμωτέραν στιγμὴν τοῦ

κινδύνου, παρέδωκαν ἑαυτοὺς τοῖς Πέρσαις. Πάντες δὲν ὑπερέβαινον τοὺς 500, διότι οἱ λοιποὶ εἶχον πέσει κατὰ τὰς διημέρους μάχας, καθ' ἃς. ὡς εἶπομεν. ἐφονεύθησαν 4,000. Ὁ ἀγὼν ἦτο ὑπὲρ πάντων καὶ καίριος, ἐφ' ᾧ καὶ ὁ Λεωνίδας ὀρμήσας ἔξω τοῦ πρὸς τὴν Φωκίδα πέρατος τῶν Στενῶν ἐμάχετο λυσσῶδως, ἀποκρούσας τοὺς μάλιστα ἐπὶ τὴν μάχην ἀγομένους Πέρσας. Ἡ μάχη ἦτο κρατερά. Τὰ δόρατα τῶν ἡμετέρων ἐθραύσθησαν, ξιφῆρεις δέ, ἡγουμένου τοῦ ἀτρομήτου βασιλέως τῆς Σπάρτης, οἱ ἑναπομείναντες Ἕλληνες ἐπέφερον τὸν ὄλεθρον τῷ ἐχθρῷ.

Ἐν τῷ ἀγῶνι πίπτουσι πολλοὶ τῶν ἀρχηγῶν τῶν Περσῶν, ἐν οἷς καὶ δύο ἑτεροθαλεῖς ἀδελφοὶ τοῦ Ξέρξου, ἀλλὰ δυστυχῶς πίπτει νεκρὸς καὶ ὁ ἦρωας Λεωνίδας περὶ τὸν νεκρὸν τοῦ ὁποίου συνάπτεται φονικώτατος ἀγὼν, δι' οὗ οἱ ἡμέτεροι (1) κατῶρθωσαν νὰ ἄρῳσι τὸ πτώμα αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν τῷ μεταξύ, μαθόντες, ὅτι οἱ περὶ τὸν Ὑδάρνην Πέρσαις κατῆλθον διὰ τῆς Ἀνοπαίας ἀτραποῦ, εἰς τὴν πέραν τοῦ Α. Στενοῦ πεδιάδα, τὸ τεῖχος παραμειψάμενοι (Ἡρόδοτ. VII. 225) σπεύδουσι πρὸς τὸ κατὰ τὴν Λοκρίδα πέρας τῶν Στενῶν καὶ καταλαβόντες τὸν ἐν τῇ εἰσόδῳ Κολωνὸν ἐμάχοντο κατὰ τῶν εἰσορμούντων ἐχθρῶν· ταῦτοχρόνως δὲ οἱ ἐκ τῆς πεδιάδος τῆς Ἀνθήλης Πέρσαις εἰσελθόντες εἰς Θερμοπύλας καὶ ὑπερβάντες τὸ τεῖχος ἐπλήρωσαν αὐτάς, ἐμβαλόντες τοὺς ὀλίγους ἑναπομείναντας Λακεδαιμονίους μεταξὺ δύο βελῶν. Ἐκεῖ συνήφθη ὁ ὕστατος ἀγὼν τῶν ἡμετέρων, μαχομένων ὑπερανθρώπως καὶ διὰ τῶν χειρῶν καὶ τῶν ὀδόντων αὐτῶν, θραυσθέντων τῶν δοράτων· ἀλλ' ἡ πάλη ἦτο ἀνωφελὴς καὶ μόνον ἔδωκε καιρὸν εἰς τοὺς συμμαχοὺς νὰ φύγωσιν εἰς τὰς οἰκείας χώρας.

Πάντες ἔπεσαν ἐπὶ τόπου ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ ἀνδρεία καὶ ἐθελουσία αὐτῶν ἐπέβαλον εἰς τὰς ψυχὰς τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων τὸν θαυμασμόν διὰ τὴν ὑπεράνθρωπον ἀνδρείαν, ἣν ἐξύμνησαν οἱ

(1) Κατὰ θαυμαστὴν συγκυρίαν αὐτόθι, ἦτοι ὀλίγω πρὸ τῆς ἐκ τοῦ Σπερχεῖοῦ γεφύρας (τῆς Ἀλαμάνας) μαχόμενος μετ' ὀλίγων ἀνδρῶν κατὰ τῶν ἀπέριων Τούρκων συνελήφθη καὶ ὁ ἦρωας τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως Ἀθανάσιος Διάκος (27 Ἀπριλίου 1821).

ποιηταί· ὁ δὲ λαὸς ἔφερεν ἀνὰ τὰ στόματα τὴν ἀρετὴν τῶν 300 Σπαρτιατῶν. Τὰ ὀνόματα τοῦ Λεωνίδα καὶ τοῦ Διηέκους, ὅστις ἀπήντησεν εὐφυῶς, ὅτι ὡς ἐκ τῶν πολλῶν βελῶν τῶν Περσῶν θὰ πολεμῶσιν ὑπὸ τὴν σκιάν, τῶν ἐκ Σπάρτης ἀδελφῶν Μάρωνος καὶ Ἀλφροῦ καὶ τῶν Θνεσιθέου, Διφίλου καὶ Διθυράμβου κατέστησαν δημοφιλεῖ. Οἱ δὲ δύο διασωθέντες Σπαρτιαταὶ ἠτιμάσθησαν ἐπὶ τοσοῦτον ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν, ὥστε ὁ μὲν Εὐρυτος ἠτύοκτόνησεν, ὁ δ' ἐπιζήσας Ἀριστόδημος ἐδακτυλοδεικτεῖτο ὡς τρέσας. Ἀτιμίας δὲ καὶ ὀνειδούς ἄξιος ἐγένετο ὁ προδότης Ἐφιάλτης, ὃν οἱ Τραχίνιοι ἀπεκήρυξαν, ἀποδίδοντες εἰς ἄλλας πόλεις τὸ ἔγκλημα τῆς μυσαρᾶς προδοσίας. Οἱ δὲ Ἀμφικτύονες ἐπεκήρυξαν τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

Ὁ Ἡρόδοτος (Ζ. 228) ἀναφέρει μετὰ τὴν ἀναγραφὴν τῶν μαχῶν: «Θαφθεῖσι δὲ σφί αὐτοῦ ταύτη τῆπερ ἔπεσον, καὶ τοῖσι πρότερον τελευτήσασιν, ἢ τοὺς ὑπὸ Λεωνίδεω καὶ ἀποπεμφθέντας οἴχεσθαι ἐπιγέγραπται λέγοντα τάδε: (1).

Μυριάσιν ποτὲ τῆδε τρικκοσίαις ἐμάχοντο
Ἐκ Πελοποννάσου χιλιάδες τέτορες.

Τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο ἐχαράχθη δι' ὅλους, διὰ δὲ τοὺς Σπαρτιατᾶτας εἰδικῶς τὸ πασίγνωστον ἐκείνο:

᾽Ω ξεῖν, ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις, ὅτι τῆδε
Κείμεθα τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι (2)

(1) Προθυστερώς ἢ παράγραφος 228 ἐγράφη διότι ἐν τῇ § 238 λέγει: «ταῦτα εἶπας Ἐέρξης διεξήκει διὰ τῶν νεκρῶν καὶ Λεωνίδεω . . . ἐκέλευσεν ἀποταμόντας τὴν κεφαλὴν, ἀνασταυρῶσαι.»

(2) Ἡ ἐξ αὐτοψίας περιγραφή τοῦ Ἡροδότου διὰ τὰς Θερμοπύλας ὑπὸ πολλῶν διαμφισθετεῖται· ὁ U. von Wilamowitz-Moellendorf ἐν τῷ ἄρθρῳ αὐτοῦ *Simonides der Epigrammatiker* (Nachrichten von der König. Gesellschaften von Göttingen. σελ. 315 γράφει: ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἐπεσκέφθη τὰς Θερμοπύλας καὶ ἀντέγραψε πιστῶς τὸ λακωνικὸν ἐπίγραμμα: ᾽Ω ξεῖν ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις ὅτι τῆδε κείμεθα τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι: ὅπερ μετέφεραν εἰς τὸ Ἴωνικὸν ἰδίωμα, ὡς γραφέν ἐν Ἰάδι. Τούναντιον ὁ ἄγγλος J. B. Bury ἐν τῷ Annual of the British School at Athens 1895 καὶ 1896 σελ. 85-104 (The Campagne of Artemisium and Ther-

Μετὰ τὰ Περσικά, τῶν πραγμάτων ἀποκαταστάτων ἐν Ἑλλάδι καὶ πανελληνίῳ ἔρανω, ἰδρῦθη ὑπὸ τῶν Ἀμφικτυόνων (1) πλὴν τῆς μετ' ἐπιγραφῆς στήλης, ἣν ἰδρυσεν ὁ συγγενὴς τοῦ μάντεως Μεγιστίου τοῦ Ἀκαρνᾶνος, Σιμωνίδης, πρὸς τὸν Σπερχειόν, ὃν διαβάντες οἱ Πέρσαι ἐφόνευσαν αὐτόν, ἐπὶ τοῦ ἐπὶ εἰσόδῳ Κολωνοῦ λέων λίθινος τῷ ἀνδρείῳ Λεωνίδα φέρων τὸ δίστιχον ἐκεῖνο τοῦ Σιμωνίδου ἐπίγραμμα :

Θηρῶν μὲν κράτιστος ἐγώ, θνητῶν δ' ὃν ἐγώ νῦν
Φρουρῶ, τῷδε τάφῳ λάϊνος ἐμβεβασῶς (2)

ἔτι δὲ καὶ τὸ πολυάνδριον τῶν Σπαρτιατῶν. Ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἐκείνου κολωνοῦ, ἐφ' οὗ ἔπεσαν ἐνδόξως, ἰδρῦθησαν στήλαι ἀναθηματικαί, ἐφ' ὧν ἀνεγινώσκοντο τὰ ἀνωτέρω ἀναγραφέντα ἐπιγράμματα.

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ περὶ τὸν Λεωνίδα καὶ τοὺς 300 περιαιόμενα, ἀλλ' ἐκεῖνο ὅπερ καὶ πάλιν, μετὰ τὰς ἐμὰς ἀνασκαφάς, μένει ἄλυτον εἶνε τὸ ζήτημα τῆς τοποθεσίας τοῦ τάφου τοῦ ἥρωος, ὡς καὶ τοῦ πολυανδρίου τῶν γενναίως πεσόντων Ἑλλήνων

porylaes) ὅτι οὐχὶ ἐξ αὐτοφίας περιγράφει τὰ κατὰ τὰς Θερμοπύλας ὁ Ἡρόδοτος. Κατὰ τὸν Burgy δύσκολος εἶνε ὁ καθορισμὸς τῆς Δ. Πύλης τῶν Στενῶν ὁ Ἡρόδοτος γράφει τὰ πάντα καλῶς, ἀλλὰ τὰ κατὰ τὸ τεῖχος καὶ τὸν Κολωνόν οὐκ ὀρθῶς καὶ φαίνεται ὅτι δὲν εἶδε καὶ τὸν τόπον, οὐδὲ κἂν σχεδιάγραμμα τῆς μάχης.

(1) Ἐν τῇ ἡμετέρᾳ περὶ Δελφῶν πραγματείᾳ, Ἀθῆναι 1894 σελ. 28—29 εἵπομεν ἰκανὰ περὶ τῶν ἐν Θερμοπύλαις συνερχομένων κατὰ τὸ φθινόπωρον Ἀμφικτυόνων. Ὁ Ἡρόδοτος λέγει Ζ' . 228 : ἐπιγράμμασι μὲν νῦν καὶ στήλησιν ἔξω ἧ τὸ μνῆσις ἐπίγραμμα, Ἀμφικτυόνες εἶσι σφῆας οἱ ἐπικόσμῃσαντες.

(2) Ὁ Ἡρόδοτος ὁμιλῶν περὶ τοῦ πτώματος τοῦ Λεωνίδα, λέγει ὅτι ὁ Ξέρξης ἰδὼν αὐτὸ διέταξεν, ὡς εἵπομεν νὰ ἀποτάμῃσιν τὴν κεφαλὴν καὶ νὰ ἀνασταυρώσῃσιν εἶτα αὐτόν. (Ἡρόδοτος Ζ' . 238) ἀλλ' ὁ Μιλήσιος Ἀριστείδης ὁμιλῶν περὶ τῆς μάχης τῶν Θερμοπυλῶν λέγει, ὅτι ὁ Ξέρξης διέταξε νὰ κόψῃσιν τὴν καρδίαν τοῦ Λεωνίδα, ἣν εὔρε δασεῖαν [Ἰδ. Fragmenta Historicorum Graecorum Τομ. Δ' . σελ. 324, 21. πρὸς Στράβον, Ζ' . 64]. Βεβαίως ἀφ' οὗ ἔκοψε τὴν κεφαλὴν ἐπέπηξεν εἶτα αὐτὴν ἐπὶ πασσάλου καὶ περιῆγεν αὐτὴν πρὸς ἐκφοβισμὸν τῶν κατοίκων τῶν δι' ὧν διήρχετο χωρῶν, ὡς συνήθως ἐγίνετο καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἰδιαίτατα δ' ἐν τῷ μεσαίῳ.

μαχητῶν. Βεβαίως ὁ τάφος δὲν κεῖται ὑπὸ τὸν τέως νομιζόμενον παρ' ὄλων τύμβον (κολωνόν ἐπὶ εἰσόδῳ) ἢ ὑπὸ τὸν ἄλλον τὸν ἀνώνομον, τὸν ὑπερθεὶν τοῦ μύλου τοῦ Τσάλη· διότι ἀμφότεροι οὗτοι εἶνε λόφοι φυσικοὶ, προϋπάρχοντες, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, τῆς μέχρι θανάτου ἀμύνης τῶν Θερμοπυλῶν, ἣν ἀντέταξαν οἱ Ἕλληγες ἐπ' αὐτῶν τούτων, καὶ οὐχὶ τύμβοι, ὡς ὁ τοῦ Μαραθῶνος, τοῦ Βουρβᾶ καὶ τῆς Βελανιδέζας (1) κτλ. καὶ μόνον ὡς λόφους ἐφ' ὧν ἰδρύθησαν, μετὰ πολλὰ ἔτη, κενοτάφια, λέων μὲν λίθινος διὰ τὸν Λεωνίδα, Πολυάνδριον δὲ μετὰ στηλῶν διὰ τοὺς 300 Λακεδαιμονίους, δυνάμεθα νὰ ἀποδεχθῶμεν (2).

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων τὸ μόνον βέβαιον εἶνε, ὅτι ὁ Λεωνίδας δὲν ἐτάφη ἐνταῦθα, οὐδ' οἱ ὑπ' αὐτὸν μαχηταί. Αὐτὸς ὁ Ἡρόδοτος, ὡς εἶπομεν, ἀναφέρει ὅτι ὁ Ξέρξης ἰδὼν τὸ πτώμα τοῦ Ἑλληνος βασιλέως διέταξε καὶ ἐσταύρωσαν αὐτὸ (Ζ' 238) ἀφοῦ πρότερον ἀπέκοψε τὴν κεφαλὴν, ὁ δὲ Μιλήσιος Ἀριστείδης (3) ὅτι ἀπέκοψε τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ἣν εὔρε δασεῖαν. Ἄλλως δὲ καὶ οἱ Πέρσαι μόλις γενόμενοι κύριοι τῶν Θερμοπυλῶν

(1) Πρβλ. Β. Στάη, Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 1890.

(2) Ὁ Baedeker (ἔκδ. 1888 σ. 205) λέγει ὅτι Κολωνὸς ἐπὶ εἰσόδῳ εἶνε ὁ πρὸς τὸ Δ. πέρας τῶν Θερμοπυλῶν ὑψόμενος λόφος, ἐφ' οὗ ὁ ἀμυντικὸς στρατῶν, ὁ ἐπὶ Ὄθωνος μὲν ἀνεγερθεὶς, νῦν δὲ ἐγκαταλελειμμένος. (Πρβλ. καὶ Ross *Wanderung in Griechenland*, Halle 1851 σ. 92). Τῆ γνῶμη δὲ ταύτῃ συντάσσεται καὶ ὁ Guide Joanne, Grèce (ἔκδ. 1891 σ. 51). Ἄλλὰ καὶ τὸν λόφον τοῦτον περιηγηθέντες καὶ ἀνασκαφὴν ἀποπειραθέντες οὐδὲν ἠδυνήθημεν νὰ εὑρωμεν σημεῖον, ὅτι ἐπ' αὐτοῦ ἦτο ἰδρυμένος ὁ Λέων τοῦ Λεωνίδα. Καὶ τὰ ἐπ' αὐτοῦ δὲ γενόμενα ταχύσκαπτα εἰς μέγα βάθος ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Μηχανικοῦ τῷ 1897 οὐδὲν εἰς φῶς περιήγαγον. Τοῦναντίον δὲ ὁ ἀγγλικὸς ὁδηγὸς τοῦ Murray, *Handbook for Travelers in Greece* (ἔκδ. 1884 σ. 426) δέχεται ὡς λόφον, ἐφ' οὗ τὸ Πολυάνδριον δηλ. μνημεῖον ἀφιερωμένον εἰς τοὺς 300 Λακεδαιμονίους, τὸν πρὸς Α. τῶν Θερμοπυλῶν, αὐτὸν ἐκείνον, ὃν ἡμεῖς ἀνεσκάψαμεν, ἀπέχοντα κατὰ τὸν Murray 1 ὥραν τῆς Βουδονίτσας. Ἄλλ' ὁ ἄγγλος, εὐφάνταστος λίαν, λέγει, ὅτι ὁ λόφος οὗτος καλύπτεται ὑπὸ δένδρων καὶ σπανίων φυτῶν, ἐπ' αὐτοῦ δὲ ὃν θεωρεῖ τύμβον (tumulus) λέγει, ὅτι ὑπάρχουσι λείψανα ὀρθογωνικοῦ βήθρου ἐξ ὀγκολίθων ἐρυθροῦ μαρμάρου (breccia). Προφανῶς ὁ ἄγγλος ἤκουσε ταῦτα λεγόμενα ὑπὸ τῶν χωρικῶν καὶ τῶν μυλωθρῶν, οὐδαμῶς ἐπισκεψάμενος τὸ μέρος, ὅπερ ἀναγράφει.

(3) Ἰδὲ *Fragmenta Historicorum Graecorum* ἔκδ. Müller Τόμ. Δ'. σελ. 324, 21. Πρβλ. καὶ Στοβαῖον Ζ'. 64.

κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Αὐγούστου τοῦ 480 π. Χ. καὶ μέλλοντες αὐτόθι νὰ στρατοπεδεύσωσιν, ὅπως ἐφησυχάσωσι μικρόν, ἐτρέπησαν ἐπὶ τὰς διασκεδάσεις (πρὸς θέην) καθ' ὃν χρόνον οἱ περὶ Ἀρτεμίσιον ἡμέτεροι μαθόντες τὴν τύχην τῶν ἐν Θερμοπύλαις διὰ τοῦ Ἀθηναίου Ἀβρωνύχου τοῦ Λυσικλέους, ὃς πλοῖον ἔχων παρηκολούθει τὰ ἐν τοῖς Στενοῖς τελούμενα, ἐτρέποντο πρὸς Ν. ἡγουμένων τῶν Κορινθίων καὶ ἐπομένων τῶν Ἀθηναϊκῶν τριήρων (Ἡρόδ. Η' 21). Ὁ Ξέρξης ἰδὼν τὸ πλῆθος τῶν ἐκ τοῦ ἰδίου στρατοῦ πεσόντων (20,000) καὶ φοβούμενος μήπως τοῦτο ἐμβάλλει εἰς ἀθυμίαν καὶ δειλίαν τὸν ἐν τῷ στόλῳ αὐτοῦ περὶ τὴν Ἰστιαίαν στρατόν, προέβη εἰς τόδε τὸ στρατήγημα καθ' Ἡρόδοτον (Η' 24): Θάψας τοὺς 19,000 ἐν τάφροις, ἐφ' ὧν ἐπέβαλε φυλλάδα (χόρτα) καὶ εἶτα γῆν ἐπαμήσας ἀφῆκεν ἀτάφους τοὺς 1,000 ἵνα δείξῃ ὅτι μόνον 1,000 ἄνδρες ἐκ τῶν ἰδίων ἔπεσαν ἐν Θερμοπύλαις. Τούτου γενομένου, ἀπέστειλε κήρυκα εἰς Ἰστιαίαν, ἐνθα εὐρίσκετο ὁ στόλος αὐτοῦ καὶ διεκήρυξεν ὅτι παρέχει ἄδειαν παντὶ τῷ βουλομένῳ νὰ λθῇ τὸ πεδίον τῆς μάχης τῶν Θερμοπυλῶν. Μετ' οὐ πολὺ, ὡς εἶκος, πάντες σχεδὸν εἰς τὰ πλοῖα ἐπιβάντες (οὐδὲν ἐγένετο πλοίων σπανιώτερον καθ' Ἡρόδοτον), διεπεραιώθησαν εἰς Θερμοπύλας καὶ διασπαρέντες ἐθεώωντο τοὺς νεκροὺς, ὧν ἐκ τῶν Περσῶν μὲν, ὡς εἴπομεν, κατέκειντο χίλιοι, τοῦθ' ὅπερ ἦν γελοῖον, ὡς ὁ αὐτὸς ἱστορικὸς ἀναγράφει, ἐκ δὲ τῶν Λακεδαιμονίων, Θεσπιέων καὶ τῶν εἰλωτῶν 4,000 κείμενοι ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ ἀλέες συγκεκομισμένοι, οὗς ἄνδρες ἐπὶ τούτῳ ταχθέντες ἐδείκνυον τοῖς πρὸς θεῖαν ἐξ Ἰστιαίας ἐλθοῦσι Πέρσαις· ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει, ὅτι οὗτοι μὲν ἀπέπλευσαν πάλιν εἰς Ἰστιαίαν τὴν ἐπαύριον, ὁ δὲ Ξέρξης ἐλευθέραν τὴν διὰ τῶν Θερμοπυλῶν δίοδον ἔχων, προήλασεν εἰς τὴν ἐντὸς τῶν Στενῶν Ἑλλάδα (Η' 25).

Τούτων γενομένων, γεννᾶται εὐθύς ἀμέσως, κατὰ φυσικὸν λόγον, τὸ ζήτημα: Τίνες ἔθαψαν τοὺς ἤδη ἀπὸ πέντε ἡμερῶν ἀπόζοντες νεκροὺς (1) κατὰ τὰς θερμοτάτας τοῦ Αὐγούστου ἡμέρας.

(1) Βεβαίως πεμπταῖοι ἦσαν οἱ κατὰ τὰς συμπλοκάς τῆς πρώτης ἡμέρας πεσόντες, οἱ δ' ἄλλοι τεταρταῖοι καὶ τριταῖοι καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Ἐνταῦθα ὁ Ἡρόδοτος σιγᾶ καὶ μόνος ὁ λογικὸς τῶν πραγμάτων συνειρμὸς δύναται νὰ δώσῃ τὴν ἀπαιτουμένην ἀπάντησιν.

Ἐκ τῆς ἱστορίας εἶνε γνωστὸν, ὅτι ἐκ τῶν ἐκτὸς τῶν Θερμοπουλῶν Ἑλλήνων ἐμῆδισαν οὐκ ὀλίγοι: οἱ Θράκες, οἱ Παίονες, οἱ Ἑορδοί, οἱ Βοττιαῖοι, οἱ τὴν Χαλκιδικὴν οἰκοῦντες, οἱ Βρύγιοι, οἱ Πίερες, οἱ Μακεδόνες, οἱ Περραιβοί, οἱ Αἰνιᾶνες, οἱ Δόλοπες, οἱ Μάγνητες, οἱ Θεσσαλοί, οἱ Ἀχαιοὶ Φθιώται καὶ ἐν γένει ὅσοι τὴν παραλίαν τῆς Θράκης νέμονται, παρασχόντες ἅπαξ ἅπαντες τριάκοντα μυριάδων (300,000) ἐπικουρίαν τοῖς Πέρσαις (Ἡρόδ. Ζ'. 185).

Ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων, πλὴν τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν Θηβαίων, ἐκ τῶν περὶ τὰς Θερμοπούλας, συνεμάχθησαν τῷ Λεωνίδα Λοκροὶ οἱ Ὀπούντιοι πανστρατιᾶ καὶ 1000 Φωκεῖς, φρουροὶ τεταγμένοι τῆς Ἀνοπαίας· κατὰ θάλασσαν δὲ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Αἰγινῆται (Ἡρόδ. Ζ'. 203). Ὡστε οἱ ἐκτὸς τοῦ λεκανοπέδιου τοῦ Σπερχεῖοῦ Ἕλληνες, πάντες μῆδισαντες ἐχθροὶ ἦσαν τῶν ἡμετέρων καὶ ἐπομένως οὐδαμῶς συνεπάθουν αὐτοῖς ἐπὶ ταῖς γενομέναις δυσπραγίαις. Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν θὰ ἀποδεχθῶμεν, ὅτι οἱ Πέρσαι ἐθαψαν τοὺς εἰκοσακισχιλίους αὐτῶν νεκροὺς καὶ τοὺς τετρακισχιλίους Ἕλληνας μετὰ τῶν 298 Σπαρτιατῶν(1) τῶν ἐπὶ τοῦ Κολωνοῦ ἐπὶ εἰσόδῳ πρὸς Α., πεσόντων ἐν τῷ χωρίῳ ἐν ᾧ ἄλλες συγκεκομισμένοι ἦσαν(2), ἤτοι κατὰ τὸ εὐρύτερον μέρος τοῦ ἀύχενος πρὸς Δ., ἐκεῖ ὅπου νῦν ὁ διὰ τοῦ μακροῦ τεχνητοῦ ὑδραγωγείου μύλος (δυτικῶς τοῦ στενοῦ)· διότι οἱ Πέρσαι βεβαίως δὲν θὰ ἐπεθύμουν νὰ ἔχωσι μεμολυσμένην τὴν περίξ φύσιν. Ἐθαψαν δ' αὐτοὺς ἢ εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχεν, ἢ ἐν ἰδιαιτέραις τάφροις, ἢ ἔρριψαν αὐτοὺς εἰς τὴν εὐθὺς ἀμέσως ὑπεκτεινομένην θάλασσαν τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου(3), ὅπερ καὶ φυ-

(1) Ὡς εἶπομεν, δύο διεσώθησαν εἰς Σπάρτην.

(2) Βεβαίως τοὺς ὀλίγους Ἕλληνας νεκροὺς μετέφερον πρὸς τοὺς πρὸς τὸ Δ. μέρος τῶν Θερμοπουλῶν ὑπερτρισχιλίους, καὶ ὅτι ὁ Ξέρξης προέβη εἰς τὸ ἀνωτέρω ἀναγραφέν τεχνασμα, ἵνα δείξῃ ὅτι μόνον 1000 Πέρσαι ἦσαν νεκροί, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων τετρακισχιλιοὶ (Ἡρόδ. VIII, 25).

(3) Ὁ Ἡρόδοτος λέγει, ὅτι πολεμούντων τῶν Περσῶν πολλοὶ ἔπιπτον εἰς τὴν θάλασσαν.

σικώτερον, ἀφ' οὗ ἐσκύλευσαν αὐτούς, ἵνα μὴ ἀσχολῶνται περὶ τὰς ἀνορύξεις τάφων(1).

Αὐτόθι λοιπὸν πρὸς Δ. ζητητέον, ἐὰν ἀποκλεισθῆ ἡ γνώμη, ὅτι τὰ πτώματα τῶν Ἑλλήνων ἐβρίθθησαν εἰς τὴν θάλασσαν, τοὺς τάφους τῶν τε Σπαρτιατῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ οὐχὶ ἐν τῷ Κολωνῷ ἐπὶ εἰσόδῳ (πρὸς Α.), ὅστις μέχρι τοῦδε ὑπὸ πάντων ἰθεωρεῖτο ὡς τὸ μέρος ἐν ᾧ ἐτάφησαν, γνώμη, ἣτις παρέσυρε καὶ ἡμᾶς κατὰ τὰς γενομένας ὑπερμεσοῦντος Ἰουλίου (1899) ἀνασκαφάς. Ὅθεν ἐνταῦθα (πρὸς Δ.) κατὰ τὴν πεδιάδα Σπερχειοῦ ζητητέον τοὺς τάφους τῶν Ἑλλήνων ὡς καὶ τῶν 298 Σπαρτιατῶν. Τὸν δὲ λίθινον λέοντα τοῦ Λεωνίδα(2) καὶ τὸ πολυάνδριον τῶν Ἑλλήνων μαχητῶν μετὰ τῶν στηλῶν καὶ ἐπιγραμμάτων ὁ Ἡρόδοτος ῥητῶς ἀναφέρει, ὅτι ἐκεῖνο ἐπὶ τοῦ Κολωνοῦ ἐπὶ εἰσόδῳ, ἔθθα, κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν, ἦτο ἰδρυμένον κενοτάφιον καὶ οὐχὶ τάφος· ἀλλὰ δυστυχῶς οὐδὲν τούτων σήμερον διασώζεται, ὡς ἀπέδειξαν αἱ τελευταῖαι ἡμῶν ἀνασκαφαί.

Εἶνε δὲ γνωστόν, ὅτι τὸ τε πολυάνδριον καὶ ὁ Λέων ἰδρύθησαν πανελληνίῳ ἐράνῳ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων, ἣτις ὡς γνωστόν, δὲν ἐπῆλθε τὴν ἐπαύριον τῆς μάχης τῶν Θερμοπυλῶν, ἀλλὰ μετὰ πάροδον ἰκανοῦ χρόνου (ἄγνωστον ἀκριβῶς πότε)· πάντως ὁμως μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς κατὰ τοῦ Μαρδονίου μάχην, καθ' ἣν ἀνεδείχθησαν ὁ Σπαρτιάτης Πausanίας καὶ ὁ Ἀθηναῖος Ἀριστείδης (479 π. Χ.) ἦτοι μετὰ ἐν ἔτος· διότι τότε ἡ Ἑλλὰς ἀπηλλάγη τελέως τῶν Περσῶν.

Τοιαῦτα τινὰ ἠυτοσχεδιάζομεν μετὰ τὴν ἐκ Θερμοπυλῶν ἐπιστροφὴν ἡμῶν, ἀποτυχόντες εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ τάφου τῶν περὶ τὸν Λεωνίδα, ὡς ἀνασκάψαντες ἐπὶ τοῦ Κολωνοῦ ἐπὶ εἰσόδῳ εἰς ὃν πάντες οἱ περὶ Θερμοπυλῶν γράψαντες ἀνέφερον τὸν τάφον, ὅτε κάλλιον μελετῶντες τὸν Πausanίαν εὑρομεν (ἐν βιβλ. Θ' 32, 9) μετὰ χαρᾶς ἅμα καὶ λύπης ῥητὴν αὐτοῦ μαρτυρίαν, διαπιστοῦσαν, ὅτι τοὺς ἐν Θερμοπύλαις πεσόντας Ἑλληνας ἔθαψεν ὁ Ξέρξης. Τὸ χωρίον ἔχει ὡς ἐξῆς:

(1) Ὁ Ἡρόδοτος παραδόξως οὐδὲν λέγει περὶ τῆς ταφῆς τοῦ Λεωνίδα, ἐν ᾧ ἀσχολεῖται πολλάκις καὶ περὶ τὰ ἐπουσιωδέστατα.

(2) Ὁ λέων πλὴν τῆς ἀνδρείας ἐξεπροσώπει καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Λεωνίδα.

«Τὰ δε μὲν Λυσάνδρῳ τὰ ἐς δόξαν ὑπάρχοντα ἦν, ἄλλα δὲ τοσάδε ὄνειδ'· Φιλοκλέα γὰρ Ἀθηναῖον ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς καὶ αὐτὸν στρατηγοῦντα καὶ Ἀθηναίων τῶν ἄλλων ὅσον τετρακισχιλίους αἰχμαλώτους ὄντας ἀπέκτεινεν ὁ Λύσανδρος, καὶ σφισιν οὐδὲ ἀποθανοῦσιν ἐπήνεγκε γῆν, ὃ καὶ Μήδων τοῖς ἀποβάσιν ἐς Μαρθῶνα ὑπῆρξε παρ' Ἀθηναίων καὶ αὐτῶν Λακεδαιμονίων τοῖς πεσοῦσιν ἐν Θερμοπύλαις ἐκ βασιλέως Ξέρξου».

Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου καταφαίνεται πασιφανῶς, ὅτι ὁ Ξέρξης πρὶν ἢ ἀναχωρήσῃ διέταξε νὰ θάψωσι τοὺς τετρακισχιλίους Ἕλληνας ὡς ἦσαν ἀλέες συγκεκομισμένοι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς πρὸς θεῖαν αὐτῶν ἐξ Ἰστιαίης ἐλθοῦσι Πέρσαις, εἴτε ἐν ἰδιαιτέrais τάφροις, κατὰ μονάδας μεγάλας, ἢ καὶ ὅλους ὁμοῦ ὡς ἦσαν ἐπὶ ταῦτό συγκεκομισμένοι ἢ καὶ ἀναμιξ μετὰ τῶν 1000 Περσῶν, οἵτινες δὲν εἶχον εἰσέτι ταφῆ, ἵνα χρησιμεύσωσι διὰ τὸ ἀνωτέρω ἀναγραφέν στρατήγημα τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ὁ αὐτὸς Πausanias λαλῶν περὶ τῆς Ἀγορᾶς τῆς Σπάρτης (Βιβλ. Γ' 14) ἀναφέρει, ὅτι ἀντικρὺ τοῦ θεάτρου τῆς πόλεως ἔκειτο τὸ μνημεῖον τοῦ Λεωνίδου (1) εἰς ὃ τεσσαράκοντα ἔτη μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις μάχην, ἧτοι τῷ 440 π. Χ. ἀνεκόμισαν ἐκ τοῦ ἐν Θερμοπύλαις τάφου, ἐὰν ὑπῆρχε τοιοῦτος τοῦ ἥρωος Λεωνίδα· (Βεβαίως ὁμως πρόκειται περὶ κενοταφίου καὶ οὐχὶ τάφου), διότι, ὡς εἶπομεν, λαβόντες παρὰ τοῦ Ἡροδότου, (Ζ' 238) ὁ Ξέρξης ταμῶν τὴν κεφαλὴν ἀνεσταύρωσε τὸ σῶμα, ὅπερ ἴσως μετὰ τῆς κεφαλῆς ἐμπαγείσῃς ἐπὶ πασσάλου, περιεφέρετο ἀνά τὰς χώρας δι' ὧν προήλαυνεν ὁ βάρβαρος ἐπιδρομεὺς πρὸς ἐκφοβισμόν τῶν κατοίκων, οἵτινες δυστυχῶς ἀήροοι ἐμή-

(1) Καὶ σήμερον ἐτι ὑποδεικνύεται ἐκ παραδόσεως τὸ μνημεῖον τοῦ Λεωνίδα ἐν Σπάρτῃ καίτοι δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν περιγραφὴν τοῦ Πausanίου, ὡς ἀπέχον πολὺ τοῦ θεάτρου. Πρβλ. Κ. Νεστορίδου, Τοπογραφία Σπάρτης, Ἀθῆναι 1893 καὶ τὴν τοῦ Π. Κομνηνοῦ, Ἀθῆναι 1898. Λογικῶς ἐξεταζόμενον τὸ πρᾶγμα ἀφ' οὗ πανελληνίῳ ἐράνῳ ἀπαξ ἔστησαν ἐπὶ τύπου λείοντα καὶ στηλας καὶ ἐπιγράμματα ἐπὶ τῶν ἐν Θερμοπύλαις ἡρωϊκῶς πεσόντων, δὲν ἤρμοζε νὰ μεταφέρωσιν εἶτα, μεταβαλόντες γνώμην, εὐθὺς ἀμέσως μετὰ πάροδον μόλις ὀλίγων ἐτῶν, τὸ σῶμα τοῦ Λεωνίδα, ὅπερ, ὡς εἶπομεν, οὐδαμῶθεν πιστοῦται ὅτι ἐτάφη ἐν Θερμοπύλαις, ἢ ἐν Σπάρτῃ. Ἀξίαν μεγάλην καὶ δόξαν εἶχε νὰ μένη ἐκεῖ καὶ μόνον κενοτάφιον νὰ ἰδρῶθῃ ἐν Σπάρτῃ.

διζον οὐδὲ ἦτο εὐκολον κατόπιν τῆς ἀποκοπῆς τῆς κεφαλῆς καὶ τῆς καρδίας νὰ ἀνευρεθῇ ὁ νεκρὸς τοῦ Λεωνίδα καὶ ἀξιωθῇ ὡς, ἔδει, ταφῆς. Ἄλλ' ὁ Πausanias εἶνε πολὺ μεταγενέστερος (Β' αἰών μ. Χ.) καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ γινώσκῃ κάλλιον τοῦ Ἡροδότου, οὐδένα λόγον περὶ τοῦ τάφου τοῦ Λεωνίδα ποιουμένου, πλὴν τοῦ λιθίνου λέοντος, ὃς ἴστατο ἐπὶ τοῦ Κολωνοῦ· ἔγραψε δὲ τὰ περὶ τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων τοῦ ἥρωος βασιλέως κατὰ παράδοσιν. Ἄλλως δὲ καὶ τὸ χωρίον αὐτοῦ τοῦτο (Γ' 14, 1) εἶνε ἐφθαρμένον καὶ ἄλλοι ἄλλως διορθοῦσιν (1).

Ἄλλως δὲ καὶ τὸ χωρίον αὐτοῦ τοῦτο (Γ' 14, 1) εἶνε ἐφθαρμένον καὶ ἄλλοι ἄλλως διορθοῦσιν (1).
 Ὁ Σχλίεμαν ἐν τῇ περὶ Θερμοπυλῶν μονογραφίᾳ αὐτοῦ (2) περὶ τοῦ μνημείου προκειμένου λέγει τάδε: οἱ παλαιότεροι ξεναγοὶ τῶν ἐν Ἀθήναις μεγάλων ξενοδοχείων, οἱ πολλάκις τὰς Θερμοπύλας ἐπισκεψάμενοι διηγοῦνται, ὅτι λίθοι τινὲς ἐπὶ τόπου σωζόμενοι μέχρι τοῦ 1856, οἵτινες πάντες ἦσαν τοῦ βάρου τοῦ λέοντος τοῦ Λεωνίδα, ἐὰν κρίνῃ τις ἐκ τῆς καλῆς ἐργασίας αὐτῶν, ἀφηρέθησαν ὑπὸ τοῦ ἀνεγειράντος τὸν πλῆσιον τοῦ Κολωνοῦ ἐπὶ εἰσόδῳ ὑπὸ τοῦ ρεύματος τῶν θερμῶν πυλῶν κινούμενον ὑδρόμυλον (3).

Ὁ Σχλίεμαν προφανῶς ἐπλανήθη· διότι οἱ λίθοι ἐκεῖνοι προέρχονται ἐκ τῶν ὄχυρωματικῶν ἔργων ἀργῶν λίθων τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ὡς εἵπομεν. Σήμερον δὲ (γράφει τῷ 1883) ἔτι εἶνε καταφανεῖς οἱ λάκκοι τοῦ βάρου τοῦ λέοντος, ὅστις ἐσώζετο μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Στράβωνος (6 π. Χ. — 24. μ. Χ.) ὡς αὐτὸς οὕτως ἀναφέρει. (Β' Θ' κεφ. Δ' 16) «Περὶ δὲ τὰ στενὰ ταῦτα οἱ περὶ τὸν Λεωνίδα κατακόπησαν καὶ νῦν τὸ πολυάνδριον ἐκείνων ἐστὶ, καὶ στήλαι καὶ ἡ θρυλουμένη ἐπιγραφή τῇ στήλῃ οὕτως ἔχουσα: «ὦ ξέν' ἀπάγγειλον τοῖς Λακεδαιμονίοις ὅτι τῆδε κείμεθα τοῖς κείνων

(1) Οὕτως ἀναγνωστέον μετὰ τοῦ K. O. Müller, Dorier II, σελ. 510 ἀντὶ 40 ἔτη τέσσαρσι. Ἐπίσης καὶ ὁ Kayser ἐν τῇ Z. für Arch. 1848 σ. 1000 ἀναγινώσκει τέσσαρσι κεῖται ἦτοι τέσσαρα ἔτη μετὰ τὴν μάχην. Πρβλ. J. G. Frazer, Pausanias Description of Greece, London 1898 A' τόμ. περιέχων τὴν Ἀγγλικὴν μετάφρασιν σ. 576, 14, 1.

(2) Ἰδ. ἐν τοῖς ἔμπροσθεν.

(3) Κατὰ τὴν ὑπέρθυρον ἐπιγραφὴν ὁ μύλος ἰδρῶθι τῷ 1848 καὶ οὐχὶ τῷ 1857 ὡς λέγει ὁ Σχλίεμαν.

πειθόμενοι νομίμοις» καὶ τοῦ ἐκ Σμύρνης ἐπιγραμματοποιοῦ Λολλίου Βάσσου [Ἑλλην. Ἀνθολογία. Ζ' 243] (1) ἀκμάσαντας ἐπὶ Καίσαρος Τιβερίου 19 - 37 μ. Χ.

Ἐκτοτε οὐδεὶς πλέον λόγος ἐν τῇ Ἱστορίᾳ γίνεται περὶ τοῦ Λέοντος καὶ τοῦ Πολυανδρίου, εἰς ἃ τὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀναγραφέντα τοῦ Σιμωνίδου ἐκείνου ἐπιγράμματα ἀναφέρονται.

Καὶ ἄλλοι δὲ πολλοὶ ποιηταὶ συνέθηκαν ἐπιγράμματα εἰς τὸν Λεωνίδα καὶ εἰς τοὺς μετ' αὐτοῦ ἐν Θερμοπύλαις πεσόντας καὶ πολλὰ ἀνέκδοτα καὶ διηγήσεις καὶ ἄσματα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ διὰ τῶν αἰώνων διεσώθησαν (2). Ἐν Σπάρτῃ δ' ὑπῆρχον στήλαι ἀναγράφουσαι τὰ ὀνόματα τῶν πεσόντων, ἅπερ καὶ αὐτὸς ὁ Ἡρόδοτος ἐγίνωσκεν, ὡς ὁ ἴδιος λέγει, ἀλλὰ δὲν ἀνέγραψεν, εἰς οὓς ἐτησίως λόγους Σπαρτιᾶται ἄνδρες ἐξεφώνουν καὶ ἐτελοῦντο ἀγῶνες (Παυσ. Γ' 14, 1) καὶ ἑορταὶ Λεωνίδεια καλούμεναι (ἐπιγραφαὶ παρὰ Boeckh 1421, 12).

Ὁ δὲ Διόδωρος (3) περιέσωσε λαμπρὸν περὶ αὐτῶν ἔγγραφον μνημεῖον λέγον: «... Τῶν ἐν Θερμοπύλαισι θανόντων εὐκλεῆς νῦν ἂ τύχα, καλὸς δ' ὁ πότιμος, βωμὸς δ' ὁ τάφος, προγόνων δὲ μνάστις, ὁ δ' οἶτος ἔπαινος. Ἐντάφιον δὲ τοιοῦτον οὐτ' εὐρώς, οὐθ' ὁ πανδαμάτωρ ἀμαυρώσει χρόνος ἀνδρῶν ἀγαθῶν. Ὁ δὲ σπικὸς οἰκητῶν εὐδοξίαν Ἑλλάδος εἶλετο, μαρτυρεῖ δὲ Λεωνίδας ὁ Σπάρ-

(1) Ἐκδ. Jacobs Lips. 1813. Ὁ Λόλλιος Βάσσος ἔχει καὶ ἄλλα ἐπιγράμματα τὰ ὑπ' ἀριθ. 312, 385, 391 IA' 72, E' 325.

(2) Ἡρόδ. Ζ' 225, 228. — Διόδωρ. IX 11, 33. Ἀνθολογία Γ' 5. — Brunk, *Analecta*, I, 123 καὶ XV. σελ. 131, XXX, Ἀριστείδου Σχόλια σ. 58. — Στράβων Θ' 4. — Λυκοῦργος κατὰ Λεωκράτους 215. — Κικέρων *Tuseul.* I, 42. — Σουίδας ἐν λέξει Λεωνίδης. — Παυσ. Γ' 14, 1. — Μεσσηνιακά, ι' 35. — Αὔλος Γέλλιος Γ' 7 καὶ πολλὰ ἀνέκδοτα εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ. — Πλουτάρχου ἀπορρήγματα Λακωνικά. — Περὶ Κακοπιστίας Ἡροδότου 32. — Στοβαίου Ἀνθολογία Ζ' 46. — Βαλέριος Μάξιμος I' 2. exl. 3. III, 7 exl 8. — Σενέκας epis. 82. — W. Gell, *Itinary of Greece*. London 1819. σ. 246. — E. Dodwell a *Classical and topographical tour through Greece*. London 1819 Tom. B' σ. 66 καὶ 404. Ὁ δὲ Ἱμέριος ἔκδοσ. Dübner, Paris 1849 E'. Ἐκλογὴ 33 λέγει: Σεμνότερον τροπαίου Πολυάνδοιον.

(3) IA' 4. — 22. 18.

τας βασιλεύς, ἀρετᾶς μέγαν λελοισπῶς κόσμον ἀέναόν τε κλέος» (1).

Αἱ Θερμοπούλαι ἐδοξάσθησαν κυρίως, ὡς ἔφθημεν εἰπόντες, διὰ τὴν ἐν αὐταῖς μέχρι θανάτου ἀπέλιπιδά πάλην τῶν ὀλιγαριθμῶν Ἑλλήνων πρὸς τὰς χιλιάδας τῶν Περσῶν. Ἄλλὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Λεωνίδα ἐμιμήθησαν καὶ οἱ περὶ τὸν Κάλλιππον Ἑλληνας εἰς 24,000 ἀνερχόμενοι τῷ 279 π. Χ., κωλύσαντες τὴν διάβασιν τοῖς ὑπὸ τὸν Βρέννον ἐκείνον 170,000 Γαλάταις καὶ ὑποχρεώσαντες ἐπὶ τέλους ἐκείνους νὰ ἀναβῶσι διὰ τῆς Ἀνοπαιᾶς ἀτραποῦ καθ' ὃν χρόνον οἱ ἡμέτεροι ἐπιβάντες πλοίων ἀπέπλευσαν.

Ἐπίσης τῷ 191 π. Χ. ὁ βασιλεὺς τῆς Συρίας Ἀντίοχος ὁ Γ' (222-186 π. Χ.) ὁ κηρύξας τὸν πόλεμον τοῖς Ῥωμαίοις κατὰ παρακίνησιν τοῦ Ἀννίβα, ἐζήτησε νὰ κωλύσῃ αὐτοῖς τὴν τῶν Θερμοφυλῶν διάβασιν, πρὸς τοῦτο δὲ ὠχύρωσεν αὐτὰς διὰ διπλοῦ τείχους καὶ χάνδακος, ὡς καὶ τὴν Ἀνοπαιᾶν ἀτραπὸν, ἀλλ' αἱ 10,000 τῶν ὑπ' αὐτὸν ἀνδρῶν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀντίσχωσι κατὰ τῶν 40,000 τῶν Ῥωμαϊκῶν λεγεῶνων, οὓς ὠδήγει ὁ ὑπατος Μάνιος Ἀκύλιος Γλαβρίων καὶ ὁ Λεγαῖτος Μάρκος Πόρτιος Κάτων. Καὶ οἱ μὲν Ῥωμαῖοι κατὰ Λίβιον (2) ἐστρατοπέδευσαν ἐν αὐτῷ τῷ στενῷ παρὰ τὰς θερμᾶς Πηγᾶς, ἤτοι ἐκεῖ ἔνθα τὴν σήμερον εἶνε ἰδρυμένα τὰ τῶν Λουτρῶν οἰκήματα, οἱ δὲ ὑπὸ τὸν Ἀντίοχον Γ', ἀντί, ὡς ὁ Λεωνίδας καὶ εἴτα οἱ ὑπὸ τὸν Κάλλιππον Ἑλληνας, νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν εἴσοδον τῶν Στενῶν, ὠχυρώθησαν ἐν τῷ στενωτάτῳ μέρει αὐτοῦ, ὅπου εἶχον ἰδρύσει τὰ διπλᾶ τείχη. (Λίβιος XXXVI, 17).

Οὕτω τεταγμένων τῶν ἀντιπάλων, οἱ μὲν Ῥωμαῖοι κατέστρεφον τὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα κατὰ κράτος, ὁ δὲ Ἀντίοχος ἐτράπη εἰς φυγὴν μετὰ τῶν 500 διασωθέντων ἀνδρῶν αὐτοῦ.

Εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν ἱστορικῶν τούτων γεγονότων δυνάμεθα νὰ ἀναγάγωμεν τὰ ἐπὶ τῶν δύο κολωνῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνε-

(1) Πρὸβλ. Τὸ τοῦ Φασίνου, Ἑλληνικὴ Ἀνθολογία Ζ' 437: «ἔφας ὦ ῥιστε Λεωνίδα, αὐθις ἰκέσθαι εὐρόντες χαλεπῷ πολέμῳ. Ἄλλ' ἐπὶ Θερμοπούλαις τὸ Περσικὸν ἔθνος ἀμύνης ἐδάθη πατέρων ἐξόμενος νόμιμα.

(2) XXXVI, 16: in ipsius faucibus propre fontes calidarum aquarum.

σκάψαμεν, κακῶς διατηρούμενα ἐξ ἀργῶν λίθων ὀχυρωματικὰ ἔργα, περὶ ὧν ἐποησάμεθα λόγον ἐν τοῖς ἔμπροσθεν.

Κατὰ τὸν Δ' μ. Χ. αἰῶνα καὶ αὖθις αἱ Θερμοπύλαι ἐγένοντο θέατρον πολέμου· τῷ α' ἔτει τῆς βασιλείας τοῦ Ἀρκαδίου (395 - 408 μ. Χ.) ὁ Ἀλάριχος ἐκεῖνος πολλοῦ ἠγούμενος στρατοῦ, ἔχων τοὺς βαρβάρους, ὡς ἀναφέρει ὁ Εὐνάπιος ὁ Σαρδιανός, ἐν τῷ βίῳ Μαξίμου(1) λέγων: «διὰ τῶν πυλῶν παρηλθεν», ὡσπερ διὰ σταδίου, ἰππόκροτον(2) πεδῖον τρέχει, τοιαύτας αὐτῷ τὰς πύλας ἀπέδειξε τῆς Ἑλλάδος, ἢ τε τῶν φαῖα ἱμάτια ἔχόντων ἀκωλύτως προπαρεισελθόντων ἀσέβεια καὶ ὁ τῶν ἱεροφαντικῶν θεσμῶν παραρραγείς νόμος καὶ σύνδεσμος» [ἐννοῶν τοὺς Χριστιανοὺς μοναχοὺς, ὡς ἐρμηνεύει ὁ Wyttenbach, οἵτινες εἰσέβαλον μετὰ τῶν Γότθων ἵνα διαρπάσωσι τοὺς παναρχαίους πατρίους ναοὺς τῶν εἰδωλολατρῶν].

Κατὰ τὸν 5' μ. Χ. αἰῶνα ὁ Ἰουστινιανός (527 - 565) ἀνωκοδομήσατο τὰ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων μὲν καταστραφέντα τῷ 191 π. Χ. ὀχυρωματικὰ ἔργα τῶν Θερμοπυλῶν, ὑπὸ δὲ τῶν πρὸ αὐτοῦ βασιλέων ἐπισκευασθέντα. ὡς ἀναφέρει ὁ Προκόπιος(3) λέγων, ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ αἱ Θερμοπύλαι ἦσαν στενὰ καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἰδρυθέντα τείχη ἐθεμελιώθησαν «ἐν κλυδωνίῳ τε καὶ ψάμμῳ ὑγρᾷ». Ἐνταῦθα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀσφαλῶς ὅτι μετὰ τὸν 5' αἰῶνα τὰ Στενὰ ἠδύρυνθησαν καὶ ἐπομένως ἡ στρατηγικὴ ἀξία τῶν Θερμοπυλῶν ἀπώλεσθη, οὐχὶ ὁμως καὶ ἡ εὐκλεῆς αὐτῶν ἱστορία.

Ἐν Θερμοπύλαις, τῇ 18 Αὐγούστου 1899.

II. ΚΑΣΤΡΙΩΤΗΣ

(1) Fragm. Hist. Graec. Τόμ. Δ' σελ. 43, 65.

(2) Ἡ λέξις σημαίνει τόπον ἠχοῦντα ὑπὸ τοὺς πόδας τῶν ἵππων, εἶνε λίαν περιγραφικὴ ἐνταῦθα ἡ χρῆσις ὑπὸ τοῦ Εὐναπίου· διότι πράγματι καὶ σήμερον ἔτι ὡς ἐκ τῶν ἰζημάτων τοῦ θεῖου, ἐξ οὗ καὶ ἡ πεδιάς εἶνε ἐστρωμένη ὑπὸ πωρίνου λίθου, ὁ ποδοβολητὸς τῶν ἵππων εἶνε μέγας καὶ παρατηρεῖται ὑπὸ τοῦ τὸ πρῶτον ἐπισκεπτομένου τὰς Θερμοπύλας.

(3) Περί κτισμάτων Δ', 2. Ὁ Προκόπιος αὐτόθι λέγει ὅτι ἡ θάλασσα τοὺς πρόποδας ἐπικλύζουσα τῶν ὁρῶν ἀναστομιωμένας ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεῖστον ἐποιεῖτο ἀνετάς ἐνθένδε ἀνόδους.